

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ УПРАВЛІННЯ ЧУЖИМИ СПРАВАМИ

Карташов В'ячеслав Вадимович,

аспірант

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз

Національної академії наук України

Статтю присвячено визначенню поняття та правовій характеристиці договору управління чужими справами. Зокрема встановлено, що його варто сприймати як: а) юридичний факт; б) ключовий елемент механізму договірного регулювання правовідносин щодо здійснення управління чужими справами; в) як правовідношення; г) як виразник реалізації принципу свободи договору на тлі відсутності законодавчого закріплення досліджуваної договірної конструкції у вітчизняній правовій системі. Доведено, що договір управління чужими справами наділений ознакою непоіменованості, яка має своїм значенням можливість застосування цієї договірної конструкції для упорядкування відносин із делегованого управління на практиці, незважаючи на незакріпленість її в положеннях чинного законодавства. Наголошено на двосторонньому характері договору, що обґрунтовується протилежною спрямованістю прав і обов'язків його сторін, зустрічним характером волевиявлень останніх і нетотожністю цілей, для досягнення яких сторони вступають у договірні правовідносини. Доведено, що договір управління чужими справами є відплатним з огляду на отримання управителем майнового еквівалента (плати за послуги) за наслідком виконання своїх зобов'язань перед установником управління. Встановлено, що досліджуваний договір може бути: а) як консенсуальним, так і реальним (залежно від особливостей об'єкта управління, щодо якого в межах договору відбувається делегування повноважень управителю, а також інших обставин, які мають юридичне значення для встановлення договірного правовідношення); б) як строковим, так і безстроковим, з урахуванням потреб установника управління та можливостей управителя. Наголошено на фидуціарному характері договору управління чужими справами, що уможливорює делегування установником управління дискреційних повноважень управителю щодо управління чужими справами, зокрема і здійснення останнім в інтересах установника управління юридичних і фактичних дій, що входять до предмета договору, на власний розсуд, залежно від конкретних обставин.

Ключові слова: договір управління чужими справами, юридичний факт, цивільні правовідносини, фидуціарність, механізм правового регулювання, установник управління, управитель.

Kartashov Viacheslav. The concept and legal nature of the agreement for management of other people's affairs

The article is devoted to the definition of the concept and legal nature of the contract for the management of other people's affairs. In particular, the author establishes that it should be perceived as: a) a legal fact; b) a key element of the mechanism of contractual regulation of legal relations related to the management of other people's affairs; c) a legal relationship; d) an expression of the principle of freedom of contract in the absence of legislative consolidation of the contractual structure under study in the national legal system. It is proved that the contract for management of other people's affairs is endowed with the feature of unnamedness, which means that this contractual structure can be used to regulate relations on delegated management in practice, despite its lack of enshrining in the provisions of current legislation. The author emphasizes the bilateral nature of the contract, which is substantiated by the opposite orientation of the rights and obligations of its parties, the opposite nature of the wills of the latter,

and the non-identical goals for which the parties enter into contractual legal relations. The author proves that a contract for management of other people's affairs is a compensatory one, given that the manager receives a property equivalent (fee for services) as a result of fulfilling his/her obligations to the manager. The author establishes that the contract under study may be: a) both consensual and real (depending on the specifics of the management object in respect of which the delegation of powers to the manager is made under the contract, as well as other circumstances which are legally relevant for establishing a contractual legal relationship); b) both fixed-term and indefinite, taking into account the needs of the management creator and the manager's capabilities. The author emphasizes the fiduciary nature of the contract for management of other people's affairs, which makes it possible for the management founder to delegate discretionary powers to the manager to manage other people's affairs, including the latter's performance of legal and factual actions which are the subject matter of the contract in the interests of the management founder, at his/her own discretion, depending on the specific circumstances.

Key words: contract for management of other people's affairs, legal fact, civil legal relations, fiduciary duty, legal regulation mechanism, manager.

Договір управління чужими справами по своїй сутні є одним із різновидів цивільно-правових договорів, що наділяє його всіма властивостями договору як основної категорії цивільного права. Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 626 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, договір управління чужими справами є домовленістю між суб'єктами цивільно-правових відносин, спрямованою на виникнення цивільних прав і обов'язків, у чому проявляється його правочинна природа як юридичного факту, що опосередковує появу низки юридичних можливостей учасників договірних правовідносин у процесі делегування повноважень з управління чужими справами. Нині договір розглядається не тільки як правочин, правовідношення чи документ, а і як регулятор майнових відносин, водночас учасники цивільних відносин визнаються суб'єктами їх договірної регуляції, що надає можливість встановлювати критерії їхньої можливої поведінки. А. Б. Гриняк щодо цього наголошує, що договірне регулювання приватноправових відносин є індивідуальним, воно надає обов'язковості специфічному порядку дій контрагентів, щодо вчинення яких вони домовлялися. Договір укладається між рівноправними суб'єктами і спрямований на взаємне задоволення їхніх потреб за рахунок один одного. Оскільки однією з необхідних ознак будь-якої домовленості є відсутність можливості в кожній зі сторін нав'язувати іншій свої умови, укладення договору можливо суто в разі, коли кожен із контрагентів вважає договірні умови справедливими для себе.

У досягненні такої домовленості сторони орієнтуються на те розуміння справедливості, що є загальноновизнаним у суспільстві [1, с. 122].

Отже, зважаючи на вказане, договір управління чужими справами варто сприймати, по-перше, як юридичний факт, що уможливорює делегування носієм суб'єктивних цивільних прав повноважень, що становлять зміст останніх, іншій особі – управителю – щодо цілеспрямованого впливу на об'єкт управління для досягнення бажаних правових наслідків; по-друге, як ключовий елемент механізму договірної регуляції правовідносин щодо здійснення управління чужими справами, за допомогою якого останні набувають стану визначеності, впорядкованості й організованості шляхом вільного взаємоузгодження правил поведінки їх учасників; по-третє, як правовідношення між рівноправними суб'єктами цивільного права, змістом якого є низка взаємних прав і обов'язків щодо делегування повноважень з управління визначеним об'єктом; по-четверте, як виразник реалізації принципу свободи договору, який демонструє юридичну можливість суб'єктів упорядкувати відносини у сфері делегованого управління чужими справами на основі цивільно-правової домовленості.

Коли говоримо про реалізацію принципу свободи договору в контексті досліджуваних правовідносин, можна виокремити першу з важливих юридичних ознак договору управління чужими справами, а саме непоіменованість. Дослідники зазначають, що в цивілістичних працях різних періодів

дів укладання непоіменованих договорів розглядається переважно з погляду концепції принципу свободи договору. Тому їх існування насамперед пов'язується з потребою укласти договір, не передбачений чинним законодавством, що і стає їхньою головною ознакою [2, с. 316]. Так, Ю. О. Заїка розглядає питання кваліфікації того чи іншого договору як поіменованого чи непоіменованого та зазначає, що поіменовані договори – це ті, які мають легальну назву, представлені в ЦК України або в інших нормативних актах, що визначають їх поняття, коло прав і обов'язків сторін. У разі укладення поіменованого договору сторони можуть не конкретизувати права й обов'язки, обмежившись посиланням: відповідно до чинного законодавства. Непоіменовані ж договори безпосередньо законодавством не регулюються, але сторонами на практиці застосовуються [3, с. 213]. Натомість Л. В. Мигалюк здійснює диференціацію непоіменованих договорів на основі критерію неврегульованості законодавством і розподіляє непоіменовані договори на дві групи: 1) непоіменовані договори, які деяким чином згадувані, однак не врегульовані в законодавстві, через більше використання; 2) непоіменовані договори, узагалі не відображені в актах цивільного законодавства [4, с. 89].

Якщо розглянути зазначене крізь призму специфіки досліджуваних договірних відносин, убачається, що договір управління чужими справами належить до групи непоіменованих договорів, які не знаходяться у чинному цивільному законодавстві ані закріплення свого найменування, ані вказівок на предмет, зміст чи правову мету договору. Аналіз положень ЦК України свідчить про те, що вітчизняний законодавець оперує поняттям «управління справами юридичної особи», проте не в контексті договірної регулювання зазначених відносин (ч. 4 ст. 105 ЦК України), а також закріплює конструкції договорів у сфері здійснення приватноправового делегованого управління (договір управління майном – розд. 70 ЦК України; договір управління спадщиною – ст. 1285 ЦК України), правова природа яких суттєво відрізняється від природи досліджуваного договору. З урахуванням зазначеного робимо

висновок про абсолютно непоіменований характер договору управління чужими справами, який у межах вітчизняної правової системи, як і в межах правових систем деяких європейських держав, укладається на основі реалізації принципу свободи договору.

Ще одна властивість правової природи договору управління чужими справами може бути встановлена на підставі аналізу положень ст. 626 ЦК України, згідно із ч. 2 якої договір є одностороннім, якщо одна сторона бере на себе обов'язок перед другою стороною вчинити визначені дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги, без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої сторони. Натомість за ч. 2 ст. 626 ЦК України договір є двостороннім, якщо правами й обов'язками наділені обидві сторони договору [5]. С. Я. Вавженчук щодо цього стверджує, що суть одностороннього договору полягає в тому, що на підставі обопільної волі сторін договору одна сторона наділяється суто суб'єктивними правами, а інша сторона наділяється суто суб'єктивними обов'язками. У разі укладення такого договору зустрічних вимог у сторін не виникає [6, с. 21]. Натомість особливостями двосторонніх і багатосторонніх договорів є таке: якщо у двосторонньому договорі кількість сторін не може бути більшою ніж дві, то багатосторонні договори можуть бути укладені як двома, так і більше сторонами (учасниками). У двосторонніх договорах кожна зі сторін має свою мету, а в багатосторонніх договорах сторони мають спільну мету, заради досягнення якої і укладають багатосторонній договір [7, с. 65–66].

Беручи до уваги вищезазначене, вважаємо, що договір управління чужими справами варто віднести до категорії двосторонніх договорів, оскільки, по-перше, у досліджуваних договірних правовідносинах завжди присутні дві сторони – установник управління і управитель, до того ж участь у них третьої особи – вигодонабувача не наділяє останнього статусом сторони договору; по-друге, зустрічні права й обов'язки за наслідком укладення досліджуваного договору виникають в обох сторін договору, які стосовно один до одного є водночас і боржником, і креди-

тором; по-третє, і установник управління, і управитель у разі вступу в договірні відносини мають власні правові цілі, які для установника управління полягають у делегуванні управлінських повноважень управителю, а для управителя – в отриманні майнової винагороди за їх успішну реалізацію. З урахуванням зазначеного цілком очевидним є висновок про двосторонній характер договору управління чужими справами, зумовлений протилежною спрямованістю прав і обов'язків його сторін і зустрічним характером волевиявлень останніх.

Наступні юридичні властивості договору управління чужими справами можуть бути встановлені на основі розгляду досліджуваної договірної конструкції крізь призму загальноприйнятого в цивілістичній доктрині поділу договорів за принципом дихотомії. Першим із загальноприйнятих у доктрині поділів цивільно-правових договорів за дихотомічним принципом, є їх розподіл на відплатні та безвідплатні, за загальним правилом, відплатність договору презюмується, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає із суті договору. Як зауважує С. Я. Вавженчук, відплатний договір – це договір, що породжує рівноцінне (зазвичай) зобов'язання для кожної його сторони із зустрічним майновим задоволенням. За відплатним договором майнова вимога однієї сторони має своїм наслідком зустрічну майнову вимогу іншої сторони договору. Отже, одна сторона бере на себе обов'язок з виконання договору шляхом учинення визначених діянь, маючи на меті зустрічно отримати у власність грошові кошти або отримати інше задоволення, яке ґрунтується на інших еквівалентно-оплатних засадах. Друга сторона має на меті отримання від контрагента обумовлених результатів виконання договору. У відплатних договорах особиста мета двох сторін породжує правову мету договору, яка буде полягати в переході права на результати, які виникли внаслідок дії однієї сторони (майно, результати роботи), в обмін на перехід права на майно (грошові кошти). Водночас безвідплатний договір – це договір, за яким не відбувається зустрічне задоволення через лише наявне майнове представлення одного контрагента. У без-

відплатних договорах їхня правова мета полягає в переході права власності на безвідплатній основі [8, с. 8].

Розмірковуючи про відплатність чи безвідплатність договору управління чужими справами, передусім варто взяти за основу підхід законодавця щодо природи договорів про надання послуг, до групи яких варто віднести досліджувану договірну конструкцію. Ч. 1 ст. 901 ЦК України закріплює визначення договору про надання послуг, за яким виконавець зобов'язується за завданням замовника надати послугу, яка споживається у процесі вчинення якоїсь дії або здійснення визначеної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. Із зазначеного чітко простежується відплатність як кваліфікуюча ознака групи договорів про надання послуг, водночас не забороняється укладення й договорів про безоплатне надання послуг. Якщо проаналізувати ст. 1029 ЦК України, присвячену визначенню поняття договору управління майном, а також положення п. 2 ст. 1035 ЦК України, які встановлюють істотність умови про розмір і форму оплати послуг управителя, убачається, що останній є завжди відплатним, тобто здійснення делегованого управління чужим майном на безвідплатній основі не допускається. На наш погляд, категоричність законодавця в питанні наділення договору управління майном відплатним характером є цілком закономірною і обґрунтованою, адже в цьому знаходить свій прояв двосторонність у відносинах зі здійснення делегованого управління, коли кожна зі сторін під час вступу в договірні відносини має власні нетотожні цілі, які, своєю чергою, формують правову мету договору. Це ж можна стверджувати і в контексті досліджуваних договірних відносин з управління чужими справами, у межах яких установник управління прагне делегувати власні правомочності щодо управління іншій особі – управителеві, а останній – отримати винагороду за реалізацію набутих за договором повноважень. У такому разі йдеться про майновий еквівалент, який набуває управитель за наслідком виконання своїх зобов'язань, що загалом відповідає закріпленій у цивільному законодавстві концепції оплатності договорів про надання послуг.

Загальноприйнятим у доктрині цивільного права є поділ договорів на консенсуальні та реальні; він дозволяє розкрити специфіку правової природи того чи іншого договору за критерієм моменту його укладення. У правовій доктрині традиційним є розуміння консенсуального договору як такого, що вважається укладеним (набуває чинності) з моменту досягнення згоди сторін з усіх його істотних умов у формі, необхідній за законом. Реальним є договір, для визнання якого укладеним, окрім погодження сторонами істотних умов договору, необхідно вчинити якусь дію (наприклад, передати майно). З'ясування сутності консенсуального та реального договору, як зазначає О. С. Яворська, має велике практичне значення. Адже за консенсуальним договором передання майна здійснюється на стадії виконання договору, тоді як за реальним договором передання майна треба вчинити на стадії укладення договору [9, с. 169]. Водночас зазначимо, що далеко не всі цивільно-правові договори мають своїм предметом дії з передання майна, так само, як і передбачають передання майна як складової частини змісту зобов'язального правовідношення. Ідеться, зокрема, про договори у сфері надання послуг, які, за загальним правилом, викладеним у ч. 1 ст. 901 ЦК України, є консенсуальними. Водночас договір страхування, який належить до групи договорів про надання послуг, за своєю природою є реальним, оскільки, згідно зі ст. 983 ЦК України, він набирає чинності з моменту внесення страхувальником першого страхового платежу, якщо інше не встановлено договором. Отже, цілком очевидно, що в питанні визначення реальності чи консенсуальності цивільно-правового договору відсутня системність, яка б дозволяла встановити його властивості за критерієм моменту його укладення.

Якщо розглянути зобов'язання з договором управління майном, цілком зрозуміло, що для сприйняття останнього укладеним установнику управління необхідно передати майно, щодо якого делегуються повноваження з управління, управителеві, адже предметом договору є дії управителя щодо майна, здійснення яких без передання йому цього майна не вбачатиметься можливим. Це твердження теоретично може бути застосоване і до досліджува-

ного договору управління чужими справами, проте, оскільки об'єктом договору є не майно, а справи, вирішення питання про його реальний чи консенсуальний характер є не настільки очевидним, адже майно є матеріальним об'єктом, а поняття «справи» у законодавстві не визначене.

Убачається, що останнє внаслідок об'єктивізації варто сприймати як сукупність майна, майнових прав, що належать установнику управління, а також правовстановлювальних та інших документів, що підтверджують належність справ, управління якими делегується за договором, установнику управління. Якщо об'єктом договору управління чужими справами буде діяльність юридичної особи корпоративного типу, реальний характер досліджуваного договору є беззаперечним, оскільки управління чужими справами у формі вчинення низки юридичних, фактичних та інших дій без реальної передачі цих «чужих справ», зазвичай у формі документації, є неможливим, адже для того, щоб вести чужі справи, ними потрібно володіти. Проте, якщо йдеться про управління справами, пов'язаними зі спадкуванням, на основі досліджуваної договірної конструкції, убачається, що управитель буде уповноважений здійснювати управління справами вже після смерті установника управління – спадкодавця, що свідчить про відсутність потреби в переданні справ на стадії укладення досліджуваного договору, адже за життя управителя здійснює ведення власних справ самостійно. У такому разі, очевидно, матиме місце лише ознайомлення управителя із загальним обсягом справ, ведення яких йому делегується після смерті установника управління, яке, своєю чергою, не передбачатиме безпосередньої об'єктизованої передачі справ (документів, майна тощо). Ця обставина, на наш погляд, не матиме юридичного значення в контексті сприйняття договору укладеним, а лише буде доцільною з урахуванням специфіки предмета договору та вимог принципу розумності. Саме тому є всі підстави для можливості сприйняття договору управління чужими справами в разі управління справами, пов'язаними зі спадкуванням, як консенсуального, оскільки для його укладення достатнім буде узгодження сторонами всіх його умов.

Беручи до уваги все вищезазначене, на нашу думку, досліджуваний договір може бути як реальним, так і консенсуальним, залежно від особливостей об'єкта управління, щодо якого в межах договору відбувається делегування повноважень управителю, а також інших обставин, які мають юридичне значення для встановлення договірних правовідносин. Тому, на наш погляд, під час закріплення конструкції договору управління чужими справами в межах чинного цивільного законодавства розробникам її концепції варто вибрати альтернативний підхід до визначення природи договору за моментом його укладення, як це має місце, наприклад, у ст. 1077 ЦК України щодо договору факторингу.

Щодо строкового чи безстрокового характеру досліджуваного договору зазначимо, що навряд чи можна категорично стверджувати доцільність законодавчого закріплення вимоги щодо визначення строку договору управління чужими справами, як це має місце в разі визначення строку договору управління майном (ст. 1036 ЦК України), адже це питання, на наш погляд, повинно вирішуватися шляхом його узгодження сторонами договору з урахуванням потреб установника управління та можливостей управителя. Якщо цього потребують інтереси установника управління, делегування управління його справами управителю за договором може здійснюватися на безстроковій основі, за умови, якщо останній погоджується на таке. Водночас відзначимо, що в разі укладення безстрокового договору з метою захисту прав та інтересів учасників досліджуваних договірних відносин варто закріпити правило, за яким кожна зі сторін наділена правом в односторонньому порядку відмовитися від такого договору у зв'язку з неможливістю його виконання, попередивши про це іншу сторону не пізніше ніж за три місяці до фактичної реалізації такої відмови.

Ще однією важливою характеристикою правової природи договору управління чужими справами є його фидуціарний характер, пов'язаний насамперед із концепцією довірчого приватноправового управління. Ідеться про побудову відносин за досліджуваним договором на основі особистої довіри між його сто-

ронами. Фидуціарний характер відносин між установником управління та управителем у контексті встановлення природи досліджуваного нами договору, на наш погляд, є ключовою передумовою виникнення такої моделі договірної зв'язку між суб'єктами, у межах якої установник управління передає власні правомочності (що трансформуються в повноваження) щодо ведення власних справ управителю тільки після формування у свідомості установника управління належного рівня впевненості в добросовісності та вірності управителя під час виконання договірних зобов'язань, зокрема й нерозповсюдження ним конфіденційної інформації, здійснення управління в межах наданих йому повноважень тощо. Убачається, що втрату довіри установника управління до управителя як основної передумови виникнення досліджуваного договірної зв'язку треба розцінювати як вагому правову підставу для односторонньої відмови від договору управління чужими справами, як це має місце, наприклад, у правовідносинах із договору управління майном. Отже, робимо висновок про фидуціарний характер договору управління чужими справами, який уможливує делегування установником управління дискреційних повноважень управителю щодо управління чужими справами, зокрема і здійснення останнім в інтересах установника управління юридичних і фактичних дій, що входять до предмета договору, на власний розсуд, залежно від конкретних обставин.

Отже, на підставі вищенаведеного можемо виокремити такі сутнісні особливості договору управління чужими справами, які відображають особливості його правової природи: непоіменованість, двосторонність, відплатність, реальність/консенсуальність залежно від особливостей об'єкта управління, строковість/безстроковість, фидуціарність. Зважаючи на зазначене, під договором управління чужими справами пропонуємо розуміти цивільно-правову домовленість, за якою установник управління передає або зобов'язується передати повноваження щодо управління справами управителю, а управитель здійснює надані установником управління повноваження щодо управління справами від свого імені в інтересах установника управління або третьої особи за плату.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гриняк А.Б. Особливості договірного регулювання приватноправових відносин. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. С. 122.
2. Козлиєва З.У. Категорія «непоіменовані договори» у цивільному праві України. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 93-й річниці із дня народження В.П. Маслова, Харків, 27 лютого 2015 р. Харків, 2015. С. 316.
3. Заїка Ю.О. Українське цивільне право : навчальний посібник. 2-ге вид., змін і доп. Київ : Правова єдність, 2008. С. 213.
4. Мигалюк Л.В. Непойменовані договори в цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. С. 89.
5. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
6. Вавженчук С.Я. Договірне право : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2011. С. 21.
7. Таран О.С. Відмежування багатосторонніх договорів від суміжних понять. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 3. С. 65-66.
8. Вавженчук С.Я. До питання класифікації договорів на односторонні та взаємні, відплатні й безвідплатні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 8.
9. Яворська О.С. Реальні договори в цивільному праві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 169.